

bilo cenzurirano ali avto-cenzurirano, na povsem drugačen profesionalizem. Publika je našla, začudena, pod najbolj militantnimi članki antikomunističnega liberalizma, podpise znane zvezde prejšnjih organov partije. Konurenca med časopisi pa ni nujno pomenila tudi boljše kvalitete. Vendarle pa bi dve leti po tem preobratu lahko rekli, da publika v deželah Srednje Evrope, kjer imajo nekatere države izredno novinarsko tradicijo – ni bila slabše informirana o svetovnih dogodkih kot povprečna publika na Zahodu.

Prevedla Z. S.

Iskanje kulturne identitete

(Primer Ukrajine)

Viktor
Koptilov

Ogromen teritorij Ukrajine za 10% presega teritorij Francije in ima 52 milijonov prebivalcev, od tega je 75% Ukrajincev, 20% Rusov in 5% pripadnikov drugih etničnih skupin; to je današnja Ukrajina. Vendar je pripadnost Ukrajine različnim državam skozi stoletja globoko označila ukrajinsko mentaliteto in prinesla dodatne podtone poglavitni ukrajinski duši, če seveda lahko uporabimo ta izraz, ki ni ravno znanstven.

Po štirih stoletjih obstoja Kijevske kneževine, katere jedro so bile meridionalne vojvodine, ki so bile naseljene s predniki moderne Ukrajine, postane teritorij Ukrajine na začetku svojega poraza v bojih proti mongolskim hordam del velike kneževine Litve. Po sklenitvi zveze med Litvo in Poljsko v 16. stoletju je večina ukrajinskih ozemelj prešla v kraljevino Poljsko. Določene regije severno-vzhodne Ukrajine je okupirala Kneževina Moskva v začetku 16. stoletja. Hkrati so se v Dneprski nižini od 15. do 16. stoletja izoblikovale republike ukrajinskih kozakov (Zaporožcev), najprej so bile na pol odvisne od Poljske in so postale neodvisne v letih 1640, torej do začetka vojne, ki jo je vodil hetman Bogdan Hmelnicki. Od leta 1654 je Ukrajina levega brega Dnepra postala avtonomen del moskovske države, medtem ko je druga polovica ukrajinskega teritorija – Ukrajina na desnem bregu – ostala poljska (z izjemo mesta Kijev) vse do konca 18. stoletja. Na koncu tega stoletja, po treh zaporednih delitvah Poljske, je večina ukrajinskega ozemlja pripadla ruskemu imperiju. Vendar je nekaj zahodnih provinc pripadlo Avstro-Ogrski, kjer so tudi ostale do dezintegracije tega imperija ob koncu 1. svetovne vojne, ko so postale sestavni del Poljske in Češkoslovaške. Šele po 2. svetovni vojni so se vsa ukrajinska ozemlja združila v okviru Sovjetske Ukrajine.

Vse te peripetije in komplikacije pa niso ostale brez vpliva na oblikovanje narodne zavesti Ukrajincev. Ta poskus so zelo globoko označili tudi poskusi dveh močnih sosednih držav – Poljske in Rusije – da bi Ukrajincem odvzeli njihovo nacionalnost in jih imeli za »male Ruse, kadar je šlo za Ukrajince z levega brega ali pa za »male Poljake pri Ukrajincih z desnega brega. Poskušali so najti opravičilo za tako denacionalizacijo v tem, da je ukrajinski jezik soroden z ruskim in poljskim. Vendar pa bi na osnovi tega načela – povejmo to v oklepaju – lahko imenovali Portugalce »mali Španci« ali pa Italijane »mali Francozi« ali obratno. Vse to pa je imelo posledice v praktičnem življenju: pouk v ukrajinskem jeziku, tiskanje knjig v tem

jeziku – na splošno – njegova uporaba povsod drugje razen za zasebne razgovore – vse to je bilo prepovedano. S tem so hoteli prisiliti Ukrajince, da bi se odkrekli svoji nacionalnosti in sami sebe priznavali za del drugega naroda. Seveda predstavljam tukaj situacijo kratko in pregledno: bila so krajša obdobja, ko so Ukrajinci izkoristili takšne in drugačne zgodovinske priložnosti in uspeli znova vzpostaviti tako novinarstvo kakor tudi izdajanje knjig, vendar pa je vse to terjalo veliko naporov od ukrajinskih intelektualcev, pisateljev, politikov. Nikoli pa ni dalo dolgoročnih rezultatov, ker je vsakič nov val omejitev in preganjanj uničil majhen prostor, ki so ga zasedale sile, pripravljene braniti ukrajinsko kulturno identiteto.

In sedaj k zapleteni pereči politični situaciji: po oktobrski revoluciji je neodvisno ukrajinsko državo (Ljudska republika Ukrajina), ki je bila razglašena v januarju 1918, uničila Rdeča armada in so na ozemlju Ukrajine leta 1921 vzpostavili komunistični režim. Vendar je bilo ljudsko gibanje za neodvisnost tako močno, da boljševistična oblast ni mogla prepovedati niti jezika niti ukrajinske kulture. Prav zato je bil v dvajsetih letih v Ukrajini kulturni preporod, ki pa ga je komunistična partija stopoma ustavila: eliminirali so najbolj neodvisne ustvarjalce – ali so jih postrelili ali pa poslali v Gulag, – rabo ukrajinskega jezika so v Ukrajini zreducirali na čisto privatno rabo ali pa so jezik lahko uporabljali le za okras. Jeziku kot sredstvu za izražanje nacionalne zavesti so odvzeli vsak smisel. Ukrajinski jezik so popolnoma pregnali iz predšolske izobrazbe, na stopnji srednjega izobraževanja je imel naravo fakultativnega jezika, večina ustanov visokega šolstva pa je postala rusko govoreča. V tridesetih letih sta bila študij in poučevanje zgodovine v Ukrajini popačena: ukrajinske domoljube so razglasili za izdajalce, medtem ko so tiste, ki so sodelovali s carskim režimom, obravnavali kot velike može Ukrajine. Po 2. svetovni vojni se je podobno dogajalo z zgodovino ukrajinske književnosti in kulture.

Ce vsemu temu dodamo še to, da je konec 18. stoletja Ukrajina izgubila administrativno in pravno avtonomijo, hkrati pa tudi zadnje ostanke svoje nekdanje vojaške moči, potem si lahko predstavljamo, kako obsežne so izgube tradicionalnih elementov ukrajinske nacionalne zavesti v zadnjih dveh stoletjih. Vse to nam ponazarja, v kako nenaravni situaciji sta se znašli Ukrajina in njena kultura. Vedno je težko določiti specifične poteze kulturne identitete kakega naroda, ker je vsak posamezen »nacionalni značaj« nosilec več protislovnih posebnosti. Ruski filozof G. Fedotov je dejal, da je težko določiti ruski nacionalni značaj, če upoštevamo, da zajema tako protislovne osebnosti, kot sta Tolstoj in Dostojevski. Posebnosti kulturne identitete kakega naroda lahko prvenstveno določamo v odnosu na specifične poteze sosednih narodov. To je precej racionalna in hkrati naravna pot, kajti vsak narod v svoji kolektivni zavesti, ki se kaže v folklori, vedno utrdi posebnosti jezikovnih in kulturnih skupnosti, s katerimi ima stalne stike. Te posebnosti so včasih lahko pretirane, vendar je prav v odnosu do njih, kjer se vsak narod sam najde na kulturnem, psihološkem in duhovnem področju.

Možno je vzeti kot osnovo za določitev kulturne identitete danega naroda anketo, ki jo organiziramo v obmejnih področjih med narodom in njegovimi sosedi. Odgovori predstavnikov različnih jezikovnih in kulturnih skupnosti na ista vprašanja lahko odkrijejo različne poglede teh skupnosti na poteze, ki določajo specifičnosti raznih kulturnih identitet. V Ukrajini gre za kontrastno analizo njene kulturne identitete v odnosu na rusko, beloru-

sko, poljsko, slovaško, madžarsko in moldavsko identiteto. Seveda pa ne moremo upati, da bi bilo tako natančno delo lahko opravljeno v bolj ali manj bližnji prihodnosti.

Vsekakor pa definicija kulturne identitete ukrajinskega naroda pomeni ne samo teoretičen, temveč tudi praktičen interes. Vsakič, kadar začenjamo vzpostavljati odnose z novim partnerjem, je ne le zaželeno, ampak celo nujno, da imamo bolj ali manj jasno sliko o specifičnih potezah tega partnerja, sicer so taki odnosi lahko slabši ali pa celo obsojeni na propad. Sploh ni dvoma o tem, da Ukrajina s svojimi ogromnimi naravnimi bogastvi in s svojim velikim intelektualnim potencialom predstavlja poleg Rusije za zahodne dežele pomembnega partnerja na gospodarskem, trgovinskem in kulturnem področju.

Ta trenutki bi lahko rekli, da Zahod slabo pozna Ukrajino. Če ne uporabimo evfemizmov, Zahod o Ukrajini ne ve skoraj nič. Na primer, prevodi literarnih del iz ukrajinskega jezika v francoščino, angleščino in nemščino in verjetno tudi v italijanščino sploh ne obstajajo. Kolikor vem, so v zadnjih tridesetih letih samo dva prevoda iz ukrajinskega jezika: poezije Tarasa Ševčenka v prevodu Eugena Guillevica in *Les chevaux de feu* – prozno delo Mihajla Kocjubinskega, ki ga je prevedel Jean-Claude Marcadé. Prva objava je bila v povezavi s proslavo stopetdesetletnice največjega ukrajinskega pesnika, druga pa je bila povezana s triumfalnim prikazom filma Sergeja Paradjanova na svetovnih ekranih – filma *Les chevaux de feu* po predlogi Kocjubinskega. V obeh primerih gre za »zunanje stvari«, ki so pripravile francoske izdajatelje do tega, da so objavile ti dve ukrajinski knjigi. Prav zato sta ta dva primera ostala osamljena in brez nadaljevanja.

Dovolj pomembno je, da v zadnji izdaji Enciklopedije Universalis, ki je izšla pred dvema letoma, lahko najdemo nekaj splošnih podatkov o Ukrajini, vendar pa je izbor predstavnikov ukrajinske kulture in njihovih del v velikem delu arbitraren in ne daje precizne ideje o kulturnem razvoju te dežele. V Quidu, ki je zelo razširjen v Franciji in res zelo informativen, ne najdemo ničesar o Ukrajini, razen nekaj deset vrstic, ki dajejo splošne podatke, pa še ti včasih niso niti natančni. Tako neznanje o Ukrajini je tipično za Zahodno Evropo. Tudi sovjetologi – z izjemo briljantne Héléne Carrere d'Encausse – so napravili amalgam Sovjetske zveze in Rusije in gledali na druge sestavne dele Zveze kot na marginalne in nepomembne. Vendarle pa gre v veliki meri zahvala za nov položaj Ukrajine po porazu zarotnikov, da nekdanja centralizirana Zveza ni več mogoča.

Če se povrtno k problemu, ki je nakazan v naslovu te intervencije, lahko rečemo, da lahko določene posebnosti ukrajinske kulturne identitete določimo z drugo kulturno identiteto, namreč s kulturo naroda, ki je Zahodu bolj znan kot Ukrajinci. Gre za ruski narod.

Definicijo značilnih potez ukrajinske mentalitete je skušala nedavno podati ga. Nelli Kornienko, zgodovinarica ukrajinskega gledališča, in sicer v članku Ukrajinska in ruska mentaliteta: njuna projekcija za danes. Izšel je v kijevski reviji (*Slovo i čas*, 1991, st. 7). Avtorica meni, da je potrebno ustvariti tri binarne kontraste, da bi predstavili razliko med ukrajinsko in rusko mentaliteto z upoštevanjem prvih članov vsake opozicije kot značilnih za Ukrajince in drugih kot tipičnih za Ruse. Gospa N. Kornienko je izbrala naslednje kontraste: osebnost-narod, svoboda-ubogljivost in narod-moč. Po našem mnenju lahko te tri opcije zreduciramo na dve: osebnost-narod in

svoboda-ubogljivost, ker je tretja (narod-moč) implicitno v drugi: gre za narod kot nosilca ideje o svobodi in za moč kot nosilko ideje o ubogljivosti.

Torej ta dva kontrasta ne zadostujeta za bolj ali manj zadovoljivo predstavitev razlike med dvema narodoma. Tukaj bomo poskušali razviti drug sistem; zajema kontraste, ki jih predlaga ga. N. Kornienko kot posebne primere.

Posebnost pri oblikovanju ukrajinskega duha je lahko povezana z določenimi zgodovinskimi in sociološkimi dejavniki, ki so močno označili ukrajinsko mentaliteto v primerjavi z rusko.

Najprej je treba upoštevati kontrast med »močjo in obsegom«. Že od 14. stoletja dalje so se Rusi prvenstveno ukvarjali s tem, kako bi uresničili idejo o razširjenju meja svoje države. V začetku je šlo za precej skromne sanje o »pridobitvi« ruskega ozemlja okrog Moskve, vendar pa so se od 16. stol. dalje te sanje spremenile v odprto ekspanzionistično težnjo po podjarmljenju narodov, ki niso ruski. Hkrati pa so Urajinci poskušali zaščititi svoj lastni teritorij pred tujimi vdori in niso mislili na kolonizacijo drugih narodov. Vsi napor Ukrajincev so bili usmerjeni v razvoj svojega naroda, to pa je v 17. stoletju obrodilo sadove: praktično so vsi Ukrajinci znali brati in pisati, medtem ko so bili v tem času Rusi narod nepismenih (zato so konec 17. in v 18. stoletju Ukrajinci predstavljali večino znanstvenikov, umetnikov in teologov v Rusiji).

Drug kontrast pa zadeva »demokracijo-despotizem«. V Ukrajini je bil demokratični duh ljudskih zborovanj med Kijevsko državo vedno živ. Demokratične volitve so pomenile osnovo za obstoj Republike kozakov zaporožcev. Hkrati pa je bil ta duh za Rusijo neznosen: carji so porabili veliko napora, da so zadušili Novgorod in Pskov, ki sta zadržala kijevsko politično dediščino na severu ozemlja vzhodnih Slovanov. Ruski imperij, tako velik in heterogen, ni mogel zadržati svoje integritete drugače kot s popolno ubogljivostjo svojemu gospodarju. Honoré de Balzac je bil presečen nad izkazovanjem te ubogljivosti – pričevanje o despotizmu, ki je vladalo v imperiju – »Ubogati, ubogati in ubogati tudi, ko je to absurdno in žali instinkt. Po globoki nedisciplini ljudi in duhov v Franciji je človek še bolj osupel nad to slepo ubogljivostjo Rusov. Če bi v nepredvidljivem času Rusija zavzela svet, bi to bilo samo zaradi njenega duha ubogljivosti.«

Vse to je ustvarilo ozračje servilnosti, značilne za ruski imperij, ki se je večkrat kazala v publikacijah zahodnjakov, ko so obiskovali Rusijo, kot na primer Marquis de Custine ali pa Rusov samih – na primer N. Černiševski, ki je svoje sonarodnjake označil kot »narod sužnjev«. Ni naključje, da je eden od vodij dekabristov, ruski pesnik Rilejev, našel primere boja za svobodo naroda v ukrajinski zgodovini in ne v ruski. Prav tako ni naključje, da je Puškin v svoji pesmi Poltava postavil nasproti carju Petru hetmana Ukrajine Mazeppa, ki je dvignil »zastavo svobode« (čeprav je Puškin v isti pesmi izrazil svoje simpatije carju kot ustanovitelju imperija). V obeh značilnih primerih in v mnogih drugih so Rusi morali vzeti dogodke iz ukrajinske zgodovine, da so lahko prikazali junake za svobodo. Pomembno je, da najbolj prepričljiv simbol patriotizma v vsej ruski literaturi 19. stoletja ostaja Gogoljev Ukrajinec Taras Bulba. Globoka razlika v odnosu Rusov in Ukrajincev do svobode in demokracije na eni strani in do despotizma in imperikalizma na drugi je zelo jasno vidna, če primerjamo dela dveh pesnikov, ki pripadata istemu času, vendar različnima literaturama. Gre za Puškina in Ševčenka, ki predstavljata – po splošnem mnenju – duši svojih narodov.

Puškin je vedno nihal med svobodo in imperializmom. Častil je svoje prijatelje dekabriste, opeval je svobodo in bil hkrati fasciniran nad močjo imperija, hipnotizirali so ga zunanji znaki »ruske slave«, ki je zelo ugajala ljudstvu in krepila njegovo servilnost. Vendar se tudi globok in kritičen Puškinov duh ni mogel upreti šarmu Imperija in imperialistični ideologiji, ki sta ga potisnila v protipoljski položaj v revoluciji 1831, v položaj proti Ukrajini v Poltavi itd. Izrazil je celo idejo, da se bodo »slovanski potoki izlivali v rusko morje« in si želel, da izginejo Čehi, Poljaki, Bolgari in drugi slovanski narodi, ki naj bi jih pogoltnil ruski narod. Ta ideja se je popolnoma skladala z imperialistično politiko, ki jo je vodil Nikolaj I., ta evropski žandar.

Hkrati pa je Ševčenko brez obotavljanja obsodil imperializem. Odločno Ševčenkov nasprotovanje ideologiji in praksi imperializma je mogoče razložiti s tem, da je izrazil odnos ukrajinskega duha do ideologije in prakse imperializma: demaskiral je ruski imperializem, ki je takrat vodil vojno proti narodom Kavkaza, medtem ko je Puškin namenil veliko pesniških verzov pogumu in slavi ruskih bojevnikov ustanoviteljev Imperija, ki je bil zanje »ječa narodov«, kakor to pravi Marquis de Custine.

Sledi kontrast med »iracionalizmom in racionalizmom«. Ta kontrast se navezuje na prejšnjega. Na ravni družbenega življenja se ruski iracionalizem kaže v stvaritvi velikanskega imperija, ki je izredno neučinkovito organiziran. Rusi so bili vedno ponosni na svoj Imperij, vendar niso nikoli vedeli, kako bi si z njegovim obstojem lahko izboljšali razmere vsakodnevnega življenja. Na ravni osebnega življenja pa se ruski iracionalizem kaže v delih Dostojevskega.

Nasprotno pa označuje ukrajinsko mentaliteto namen racionalnega organiziranja življenja; tu se kaže (vsaj delno) v tradicionalni odprtosti Ukrajine do Zahoda: vpliv življenja in idej z Zahoda – posebej prek Poljske – na Ukrajino je bil močan in stalen. Ukrajinski racionalizem je povezan z individualizmom: Ukrajinci so od nekdaj verjeli, da je osebno delo bolj učinkovito od kolektivnega. To prepričanje je pogojevalo splošno zavračanje ukrajinskih kmetov brutalne stalinistične kolektivizacije – zavračanje, ki je Ukrajino stalo od šest do osem milijonov žrtev umetno ustvarjene lakote, ki jo je organizirala komunistična oblast, da bi zadušila odpor ukrajinskih individualistov. Šele po številnih mrtvih kmetih, množičnih izseljevanjih najbolj pridnih kmečkih družin v Sibirijo, številnih usmrnitvah pripadnikov ukrajinske inteligence so lahko ukrajinskim individualistom in racionalistom vsilili absurden in iracionalen sistem kolektivnega poljedelstva, ki človeku odvzame čut za odgovornost.

Sedaj pa se na obzorju pojavi drugi par pojmov, kontrast med »odgovornostjo in neodgovornostjo«. Po svojem izvoru je odgovornost povezana z individualizmom. »Kolektiviran« človek je človek množice in je bolj ali manj neodgovoren. In ta popolna neodgovornost, ki je tako značilna za tako imenovano »sovjetsko družbo«, ima svoje zgodovinske korenine v tradicionalni ruski ruralni kolektivnosti (»občina«), v kateri je lenuh vedno lahko računal na dobrotljivost svojih sosedov, ki so bili pripravljeni plačati njegove davke in dolgove, če je zašel v težave. Zato je čisto razumljivo, da »občina« ni bila v prid razvoju pobude in kreativnega duha posameznika.

Odgovornost Ukrajincev pa so določale tudi zgodovinske okoliščine. Njihovo ozemlje je bilo odprto napadom močnih sovražnikov, niso imeli nobene naravne zaščite, vodili so srdite boje proti številnim nomadskim plemenom, ki so prihajali z vzhoda, več stoletij so obstajali med tremi

vojaškimi silami – Turčijo, Poljsko in Rusijo – vedno so morali biti pripravljeni, da bi zavarovali svoja življenja in dobrine pred napadalci. Prav zato lahko rečemo, da brez razvitega čuta za odgovornost Ukrajina v tako neugodnem zgodovinskem kontekstu ne bi mogla preživeti.

Kombinacija štirih omenjenih potez (razširjanje, despotizem, iracionalizem in neodgovornost) je v osnovi posebnost ruskega duševnega življenja, ki jo lahko imenujemo infantilizem. Otrok se ne more zares koncentrirati na stvar, ki ga zanima, je gospodovalen do svojega okolja (še zlasti, če je razvajen), verjame v iracionalne sile in ni odgovoren za svoja dejanja. Vse to je bilo že večkrat potrjeno v ruski zgodovini, eden najbolj prepričljivih dokazov tega infantilizma pa je pričakovanje svetovne revolucije, ki so jo pričakovali avtorji boljševističnega puča v Rusiji oktobra 1917. Na tem je bila osnovana brez vsake teoretične in praktične osnove strategija ruske revolucije, katere zaključno dejanje poteka sedaj pred nami.

Če se sedaj povrnemo k ukrajinski mentaliteti, moramo reči, da te štiri komponente (intensifikacija, demokratizem, racionalizem, odgovornost) skupaj dajejo podobo odrasle duše. Ne gre za hvalnico ukrajinski mentaliteti in tudi ne za to, da upoštevanje ruske duše kot otroške ne pomeni zanikanja njenih pozitivnih kvalit. Otroška duša vedno ohranja določen šarm; to lahko razloži, zakaj Zahod občuduje rusko duševno življenje. Treba pa je priznati, da je otrok tisti, ki se razvija v odraslega in ne obratno.

Rad bi končal to intervencijo z Balzacovimi besedami, ki jih je napisal v Pismu iz Kijeva: »Ukrajina se mi je zdela edina dežela na svetu, kjer sem lahko videl popolnoma nove stvari in bitja.« Ta ugotovitev velikega francoskega pisatelja velja še danes, ko pričanja svet odkrivati Ukrajino.

Prevedla Z. S.

Ljudje razočarano opazujejo

Barbara
Wojciechowska

Pred dvema letoma je Poljska doživljala evforijo, ki so jo povzročile radikalne spremembe v političnem sistemu. Po porazu komunizma so ljudje upali, da bodo doseženi nacionalna svoboda, demokracija in gospodarski preporod. Povsod je prevladovalo prepričanje, da bo prehod v tržno gospodarstvo sicer težak, da bo družbo veliko stal, da pa bo tržno gospodarstvo (po teh predvidevanjih) v prihodnjem srednjeročnem obdobju vendarle dosegljivo. Glede na predvidevanja naj bi prehodno obdobje trajalo na Poljskem približno deset let.

Ljudje so poznali težave, ki so povezane s takimi spremembami. Napovedovali so, da bo zamenjava gospodarstva, ki je bilo plod katastrofalnega planiranja in komunističnega načina vodenja, povzročila hudo krizo v industrijski in kmetijski proizvodnji. Napovedovali so, da bo uvajanje tržnega gospodarstva komplicirano, niso pa predvidevali težav, s kakršnimi se srečujemo danes in zaradi katerih je za rešitev gospodarskega vprašanja potrebno predvideti zelo dolgo obdobje.

Poljska se prenove gospodarstva ni lotila s postopnim procesom, kot je to storila Madžarska, ampak se ga je lotila v obliki šok terapije. Ta pa je